

УДК 343.93

Дар'я Володимирівна КАЗНАЧЕЄВА
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Постановка проблеми. Аналіз сучасного стану національної і світової кримінальної політики засвідчує, що її визначальною рисою є гуманізація кримінально-правової репресії. Пріоритетами цієї діяльності є докорінна зміна наявних кримінальних і кримінально-виконавчих правовідносин та їх врегулювання відповідно до вимог міжнародно-правових актів і Конституції України. Реформа кримінального законодавства, як і реалізація чинних кримінально-правових норм, передбачає найширше використання досягнень правової науки, усвідомлення і врахування соціальних реалій, аналіз позитивного і негативного досвіду кримінально-правової практики.

Відповідно до статті 65 Кримінального кодексу України суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Однак, як зазначав М. С. Таганцев, «ми не можемо заперечувати того, що після винесення обвинувального вироку, так і до цього, особа, яка вчинила злочин, не залишається в усталеному стані, а видозмінюється і морально, і фізично, і нерідко ці зміни не відповідають спостереженням, припущенням та висновкам суду»¹. Тому призначене покарання завжди є припущеною мірою відповідальності винного, отже, законом повинна передбачатись можливість коригування призначеної міри покарання з урахуванням досягнення його мети та поведінки засудженого, зокрема шляхом можливості дострокового звільнення. За таких умов серед багатьох теоретичних і практичних завдань, які потребують вирішення, своєю актуальністю виділяється розроблення правових та організаційних засад умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в Україні інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання має широке

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая: Лекции : в 2 т. : Т. 2. СПб., 1902. С. 138.

застосування. Дослідженню окремих питань умовно-дострокового звільнення присвячено роботи В. О. Дашенко, Т. А. Денисової, О. П. Гороха, С. І. Зельдова, Л. В. Іногамової-Хегай, О. О. Книженко, І. В. Козакової, Л. В. Кузнецової, О. С. Міхліна, Є. О. Письменського, В. В. Скибицького, Ю. М. Ткачевського, В. М. Трубникова та інших учених. Однак потребує оновлення і конкретизації нормативна база, що регулює зазначений інститут. Зокрема, дотепер в Україні відсутній механізм здійснення контролю за умовно-достроково звільненими особами під час невідбутої частини покарання.

Метою статті є аналіз підстав, умов та правових наслідків застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз доктринальних положень дає змогу стверджувати, що норми, які регламентують порядок, підстави й наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, являють собою самостійний правовий інститут. По-перше, вони регулюють однорідну групу суспільних відносин, які виникають, коли суд, установивши, що засуджений для свого виправлення не потребує подальшого відбування призначеного покарання, звільняє його від реального відбування покарання за умови невчинення нового злочину під час невідбутої частини покарання, яка, по суті, є іспитовим строком.

По-друге, в науці й на практиці закріпилась єдина термінологія: «умовно-дострокове звільнення від відбування покарання», «формальна підстава умовно-дострокового звільнення», «матеріальна підстава умовно-дострокового звільнення», «іспитовий строк», «правові наслідки умовно-дострокового звільнення» тощо. Основним системоутворюючим чинником, який обумовив виокремлення комплексу досліджуваних норм, є їх особлива юридична конструкція, розрахована на повторювані типові ситуації, що виникають, коли засуджений реально відбув установлену частину строку покарання та досяг певного ступеню виправлення.

По-третє, питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання регламентуються нормами кримінального, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права, що зумовлено єдністю цілей цих тісно пов'язаних галузей права. Історично умовно-дострокове звільнення склалося як інститут кримінального права, однак через виокремлення з кримінального права норм кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання став комплексним. Разом із тим норми кримінального права є провідними. Дійсно, аналіз чинного законодавства свідчить, що підстави, умови та правові наслідки умовно-дострокового звільнення врегульовано Кримінальним кодексом України (ст. ст. 81, 107).

У чинному кримінальному законі, а саме у ст. 81 КК, визначено підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання: умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, після фактичного відбуття засудженим:

- 1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за

кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке її засуджено до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

Ураховуючи вимоги чинного законодавства, можна визначити, що формальною підставою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є встановлена законом частина строку покарання, обов'язкова для відбування засудженим; матеріальною підставою є досягнення засудженим певного ступеню виправлення.

Матеріальна та формальна підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є тісно взаємопов'язаними. Для вивчення особи засудженого та висновку про ступінь його виправлення потрібен час, тобто обов'язкове відбуття певної частини строку покарання, тривалість якої залежить від виду кримінального правопорушення та ступеня тяжкості вчиненого злочину.

Аналіз кримінального законодавства свідчить, що розмір обов'язкової (мінімальної) частини строку покарання, після відбуття якої може застосовуватись умовно-дострокове звільнення, залежить від таких факторів: виду кримінального правопорушення (кримінальний проступок або злочин, корупційне чи не корупційне кримінальне правопорушення), ступеню тяжкості вчиненого злочину, форми вини, виду злочину (корупційний чи не корупційний), рецидиву злочину, виду покарання та факту скасування раніше наданого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Положення про необхідність урахування ступеня тяжкості вчиненого злочину під час визначення частини строку покарання, обов'язкового для відбування, в тій чи іншій редакції знайшло нормативне закріплення в більшості кримінальних законів зарубіжних країн¹.

Треба зазначити, що кримінальне законодавство до 2018 року не передбачало норм щодо заборони застосування умовно-дострокового звільнення. На нашу думку, досягненням такого правового підходу було надання права та можливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання будь-якій категорії засуджених, незважаючи на вид вчиненого ними кримінального правопорушення. Заборона на застосування умовно-дострокового звільнення була притаманна кримінальному

¹ Казначеева Д. В. Регламентация условно-досрочного освобождения от відбувания наказания у законодательствах зарубежных стран. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1. С. 39–46.

законодавству минулого. Так, відповідно до статті 52-1 КК України 1960 р., зазначений інститут кримінального права не міг застосовуватись до, наприклад, особливо небезпечних рецидивістів, осіб, засуджених за бандитизм, умисне вбивство тощо.

Аналіз чинного законодавства свідчить, з одного боку, про існування права на застосування умовно-дострокового звільнення щодо осіб, яким довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк, а з іншого боку, про заборону застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Вважаємо наявні обмеження щодо останніх необґрунтованими й такими, що порушують основні принципи кримінального права.

Ураховуючи вищезазначене, також не можна погодитись із положенням ухваленого Верховною Радою України законопроекту від 27.12.2019 № 2695 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» щодо заборони застосування умовно-дострокового звільнення за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Окрім цього, запропоноване формулювання є юридично невизначеним, оскільки в законі відсутні пропозиції щодо закріплення відповідного терміну чи переліку кримінально-караних діянь, що ним охоплюються.

Наразі не існує єдиної думки вчених стосовно того, чим по суті є матеріальна підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Її визначають як виправлення засудженого, ступінь виправлення засудженого, що надає можливість прогнозувати його правослухняну поведінку і після звільнення від відбування покарання, втрату засудженим суспільної небезпечності та можливість його остаточного виправлення без повного відбуття призначеного покарання. Виправлення засуджених відбувається поступово та минає низку стадій, кожній з яких відповідають певні ступені виправлення. З ними пов'язано ті або інші наслідки, зазначені у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Відповідно до частини 3 ст. 6 КВК України, основними засобами виправлення та ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання та громадський вплив.

Так, О. М. Бандурка, Т. А. Денисова і В. М. Трубников зазначають, що виправлення засудженого значною мірою залежить від позитивних або негативних змін у його психіці. Перші є пов'язаними з мірою виправлення, другі – з відчуженням, сприйняттям злочинної моралі і зв'язків у місцях позбавлення волі. Позитивна оцінка як підсумок усього періоду відбування покарання визначається за трьома ступенями: 1) засуджені, які довели своє виправлення; 2) засуджені, які твердо стали на шлях виправлення;

3) засуджені, які стали на шлях виправлення. Негативна оцінка знаходить своє відображення також у трьох ступенях: засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, засуджені, які порушують режим відбування покарання, та засуджені, які не стали на шлях виправлення¹.

Чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України передбачає такі ступені виправлення: «засуджений стає на шлях виправлення», «засуджений став на шлях виправлення», «засуджений довів своє виправлення». Досягнення засудженим того чи іншого ступеня виправлення може змінити його правове становище. Наприклад, відповідно до статті 101 КВК України засуджені, які стають на шлях виправлення, можуть бути переведені з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки або колонію середнього рівня безпеки, із звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки – в колонію середнього рівня безпеки, у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки – до дільниці соціальної реабілітації. Відповідно до статей 67, 130 КВК України та ст. 82 КК України засуджені, які стали на шлях виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; відповідно до статей 67, 130 КВК України та ст. 81 КК України засуджені, які сумлінною поведінкою і ставленням до праці довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Установлення ступенів виправлення засуджених має велике практичне значення, впливає на їх правовий статус та робить можливим таке: реалізувати прогресивну систему покарання у повному обсязі, предметно планувати та проводити виховну роботу, скоротити рецидив злочинів з боку осіб, які претендують на ті чи інші види дострокового звільнення, передбачити та встановити конкретні підстави для встановлення ефективного постпенітенціарного контролю (адміністративного нагляду) за особами, які не встали на шлях виправлення. Однак чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство у своїх нормах тільки посиляється на ступені виправлення засуджених під час вирішення питань, пов'язаних з їхнім правовим становищем, не розкриваючи суті кожного з них. У законі відсутні конкретні та чіткі критерії (ознаки) виправлення.

Так, В. М. Трубников наголошує, що ступінь виправлення засудженого визначається, як правило, адміністрацією установи виконання покарання, яка робить висновок із того, як засуджений дотримується правил внутрішнього розпорядку, як він ставиться до суспільно-корисної праці та до інших основних виховних заходів². Відсутність законодавчого закріплення критеріїв виправлення засудженого призводить до багатьох труднощів під час визначення того чи іншого ступеня виправлення

¹ Бандурка А. М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания. Харьков : НУВД ; Запорожье : ЗГУ, 2002.

² Трубников В. М. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 12. С. 73–81.

адміністрацією установ виконання покарань чи судом. Також правильне встановлення ступеня виправлення є необхідною умовою для вирішення таких питань, які зачіпають істотні права та інтереси засуджених, їх правове становище, зокрема питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Аналіз суті умовно-дострокового звільнення від відбування покарання свідчить, що цей вид звільнення надається на певних умовах. Однак чинне законодавство, а саме ст. 81 КК України, висуває до умовно-достроково звільненої особи тільки одну вимогу – не вчинити нового злочину під час невідбутої частини покарання.

Отже, правовими наслідками умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є: 1) остаточне звільнення засудженого від відбування покарання у разі, якщо він не вчинив нового злочину під час невідбутої частини покарання; 2) призначення покарання за правилами сукупності вироків у разі, якщо засуджений під час невідбутої частини покарання вчинив новий злочин, у цьому разі невідбута частина покарання стає однією зі складових остаточного покарання. Новий вчинений злочин може мати різну тяжкість (невеликої, середньої тяжкості, тяжкий, особливо тяжкий), а також бути як умисним, так і необережним.

Наразі закон дозволяє умовно-достроково звільненому під час невідбутої частини покарання будь-яку негативну поведінку, наприклад вчиняти адміністративні правопорушення, вести антисоціальний спосіб життя, і така поведінка не призводить до скасування умовно-дострокового звільнення та повернення звільненого до відбування покарання. Надання умовно-дострокового звільнення на умові невчинення нового злочину під час невідбутої частини покарання видається дуже пільговим, а зазначена вимога – дуже загальною, адже обов'язок не вчиняти злочинів стосується всіх громадян України незалежно від того, звільнено їх умовно-достроково чи ні.

На думку автора, одним із факторів, що негативно впливає на ефективність застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, є відсутність у чинному кримінальному законодавстві конкретних вимог до поведінки звільненого під час невідбутої частини покарання. Умовно-достроково звільнений під час невідбутої частини покарання повинен пройти певні випробовування, наприклад не вчиняти адміністративних правопорушень, вести добропорядний спосіб життя, відшкодувати завдані злочином збитки, матеріально підтримувати свою родину, влаштуватися на роботу тощо. Логічно, що порушення встановлених правил випробовування тягне за собою скасування умовно-дострокового звільнення. Тому автор підтримує думку більшості науковців, що невідбута частина покарання в разі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є, по суті, іспитовим строком¹.

Треба зазначити, що норми, які закріплюють право накладати на умовно-достроково звільнених певні обов'язки, вже давно притаманні

¹ Казначеева Д. В. Проблеми регламентації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2. С. 54–61.

багатьом законодавствам закордонних країн. Надання умовно-дострокового звільнення супроводжується особливими умовами, а також заходами сприяння у ресоціалізації та контролю, які мають за мету повернення засудженого до нормального життя у суспільстві.

У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 24. 09.2003 «Про умовно-дострокове звільнення» зазначено, що з метою зменшення ризику скоєння повторного злочину звільненими умовно-достроково необхідно, щоб існувала можливість покладання на них з урахуванням їх особи таких обов'язків: виплатити компенсацію чи відшкодувати шкоду потерпілому, пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності, працювати або займатися будь-якою іншою позитивною діяльністю, наприклад вчитися або пройти професійну підготовку, брати участь в індивідуальних програмах розвитку, не проживати у певних місцях, не відвідувати певні місця (п. 8). У разі незначних порушень таких обов'язків компетентний орган повинен винести попередження, а в разі серйозних порушень може бути ухвалено рішення про відміну умовно-дострокового звільнення (п. 30)¹.

Необхідно враховувати той факт, що умовно-достроково звільнений вже реально відбув частину покарання та зазнав низку правообмежень. Тому під час визначення певних обов'язків, які можуть бути накладені на таку особу, необхідно враховувати особливості застосування саме умовно-дострокового звільнення. Право суду накладати певні обов'язки на умовно-достроково звільненого дає широку можливість використовувати їх для індивідуального підходу до кожного засудженого і скоєного їм злочину, тому що заздалегідь неможливо передбачити кримінально-правові та громадські заходи впливу, необхідні для закріплення його виправлення. Разом із тим відсутність чітко закріплених у законі конкретних правообмежень створює можливість неконтрольованого їх застосування з боку суддів, тому вимоги до умовно-достроково звільненого слід чітко сформулювати, вони мають бути конкретними та враховувати реальну можливість їх виконання. Такі вимоги можуть певною мірою обмежувати свободу діяльності умовно-достроково звільненого, але в цьому знаходить свій прояв плата за надану довіру, адже умовно-дострокове звільнення, з одного боку, не позбавляє винного від карального впливу, а з іншого – виступає засобом випробування, утримує звільненого від здійснення нових злочинів. Отже, для підвищення ефективності застосування інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання в українське кримінальне законодавство необхідно запровадити перелік обов'язків, які можуть бути накладені на умовно-достроково звільненого.

Висновки. Аналіз чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, наукових розробок і праць щодо юридичного аналізу умовно-дострокового звільнення дає змогу дійти висновку про наявність великої кількості теоретичних проблем зазначеного інституту

¹ Рекомендація Rec (2003) 22 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про умовно-дострокове звільнення». URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_665 (дата останнього звернення 20.02.2021).

кримінального права і як наслідок – неоднозначного його застосування на практиці. Багато труднощів виникає під час визначення та встановлення матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення; умови надання цього виду звільнення мають загальний характер і не враховують особливості стану умовно-достроково звільненого, адже вимогу не вчиняти злочинів адресовано кожній людині; механізм здійснення контролю за умовно-достроково-звільненими відсутній. Окреслені питання потребують подальшого законодавчого вдосконалення.

Стаття надійшла до редакції 03. 03.2021

Дарья Владимировна КАЗНАЧЕЕВА,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

НЕКОТОРЫЕ ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ.

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов законодательной регламентации и практики применения условно-досрочного освобождения от отбывания наказания. Проанализированы актуальные вопросы материального и формального оснований условно-досрочного освобождения, его условий и правовых последствий. Акцентируется внимание на отсутствии эффективного механизма установления контроля за освобожденными.

Ключевые слова: освобождение от отбывания наказания, условно-досрочное освобождение, основания, правовые последствия.

Darya V. KAZNACHEYEVA,

PhD in Law, associate professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

SOME CONTROVERSIAL ISSUES OF PAROLE FROM SERVING A SENTENCE

The article is focused on the consideration of problematic issues of legislative regulation and the application of conditional early release from service of punishment. The actual issues of the material and formal grounds of conditional early release, its conditions and legal consequences are analyzed. The emphasis is placed on the lack of an effective mechanism for establishing control over the freedoms.

Key words: parole, exemption from serving the sentence, conditional release, grounds, legal consequences.